

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПАРТЕРІВ. СИМВОЛІКА ПАРТЕРІВ В ПАРКАХ ОДЕСИ

А. О. КАДУРІНА, кандидат архітектури

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Стаття присвячена аналізу різних видів партерів, історії їхнього розвитку протягом століть та символічному значенню малюнків партерів. Зокрема проаналізовано найбільш відомі партери в центрі Одеси, в оформленні парків та площі міста.

Ключові слова: партери, історія, символіка, класифікація, парки, Одеса, Пале Рояль, Театральна площа, Стамбульський парк.

Постановка проблеми. Партери – це елементи, які завжди представляли найбільш парадні, репрезентативні зони садово-паркових комплексів. Саме партери часто створюють перше враження від парку. Сьогодні існує велика кількість видів партерів, то ж важливо дослідити історію їхнього розвитку та зрозуміти яке символічне навантаження вони несуть. Зокрема цікаво дослідити як партери підкреслюють образи будівель та відображають важливі інформаційні посилання на прикладі садово-паркового оформлення композиційного ядра центру історичних міст, а саме в Одесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Партерам в історії садово-паркового мистецтва приділена увага в книгах: Кемпбелла Дж. [1], Кучерявого В. П. [2], Панченко Т. Ф. [3]. Особливості створення партерів в садово-парковому мистецтві описані в трудах: Бетті Ленглі [4], Бетті Ремінгтон [5]. Семантичні основи, аналіз знаків та символів в світовій практиці представлено в роботах: Міранди Брюс-Мітфорд [6], Марка О’Доннелла [7], Адріана Фрутігера [8]. Історичні довідки щодо парків Одеси та архітектурних об’єктів кінця XIX – початку XX століття можна побачити в путівниках по Одесі Д. І. Вайнера [9] та книзі Губаря О.І. [10]. Автором статті розібрано символіку деяких одеських парків з точки зору символіки, у тому числі – Стамбульського парку [11]. Але досліджень щодо символіки партерів, зокрема на прикладі парків Одеси ще не існує.

Метою дослідження є вивчення історії розвитку партерів з аналізом їхньої символіки, зокрема в садово-парковому мистецтві Одеси. Для досягнення цієї мети були поставлені наступні **завдання**:

1. Вивчити історичні аспекти формування партерів, з аналізом їхньої класифікації;
2. Дізнатися які теоретики та практики садово-паркового мистецтва зробили вагомий внесок в формування різних видів класичних партерів регулярних французьких садів;

3. Виявити найбільш цікаві партери в історичному центрі Одеси та розшифрувати їхню символіку.

Методика досліджень. У науковому дослідженні використовуються методи бібліографічних та натурних досліджень, методи аналогій, синтезу і аналізу та історичний метод.

Результати дослідження. Партери – один з центральних елементів регулярних парків, призначений створити атмосферу парадності, елітарності та статусності.

Партер (фр. *parterre* – «квітник», від *par terre* – «на землі»), або орнаментальний квітник – ділянка, на якій вирощують декоративні рослини, що утворюють візерунок. Ця декоративна композиція, розташована на горизонтальній площині, виконується з рослин (газонних трав і низьких стрижених чагарників) та сипких, або «мертвих», матеріалів (піску, товченого березового вугілля, товченої черепиці, битого скла, окалини та ін.), до складу партерів можуть включатися фонтани, скульптура, горшкові рослини, фігурна стрижка та квіти (рис. 1).

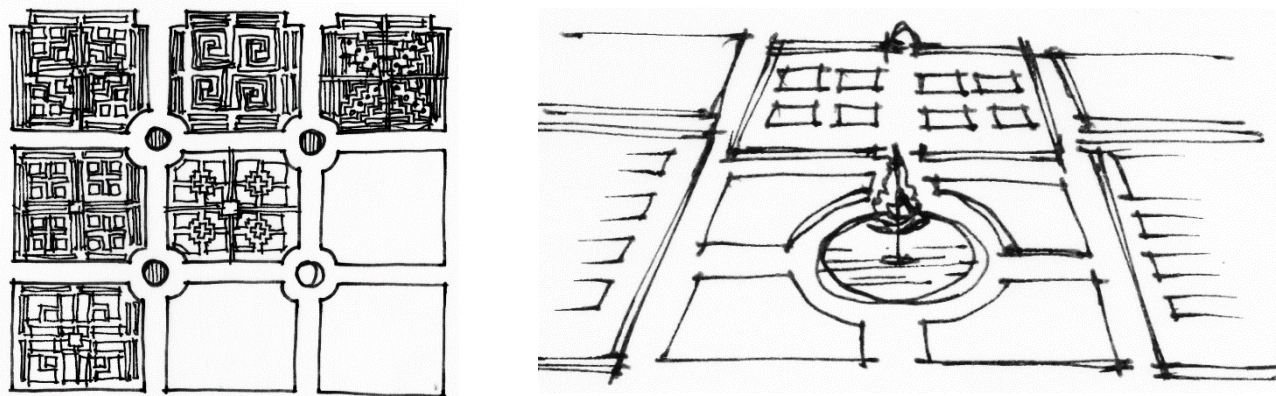

Рис. 1. Партери в регулярних садах та парках*

*Примітка: * Малюнок автора*

Розташовують партерний квітник зазвичай у парадній зоні саду, щоб він приваблював погляд своєю яскравістю та неординарністю. Складний партер включає газони, клумби, рабатки, фонтани і скульптури, що створюють єдину складну плоскостну композицію. Найпростіший партерний квітник може складатися з газону з квітковою рабаткою або бордюром, що його облямовує. Для створення складних партерів потрібна велика площа. Зазвичай їх використовують для надання урочистості та помпезності будинкам, які повинні відображати високий соціальний статус. Важлива частина партеру – килимові рослини, що відрізняються малим ростом і густотою покриття. У центрі партеру квітника може бути дерево, скульптура або фонтан [1, 2].

Найбільш масштабними в історії садовопаркового мистецтва стали партери у французьких садах епохи Абсолютизму. Головною їхньою особливістю був небачений масштаб, який відповідав амбіціям як садівників, так і знатних власників маєтків. В садах ніби то моделювався «світ у мініатюрі», сповнений різних винаходів та чудес, який повністю підкорявся волі свого володаря.

Незважаючи на експресивну орнаментацию, в партерах XVII століття не було жодного випадкового елемента. Візерункові елементи на тлі підстрижених галявин на клумбах здавалися вирізаними скальпелем, і жодна гілочка не вибивалася з акуратно «причесаних» огорож. Симетрія, строгість геометричних форм, чітка послідовність та впорядкованість здавалися символами перемоги людського розуму над природним хаосом [3].

За характером малюнку, використаними матеріалами та висотному співвідношенню до рівню доріжок всі партери можна розділити на: мереживні (бродері), наборно-орнаментальні, англійські, квіткові, водні та ін.

Відмінною рисою регулярних садів є саме мереживні партери (*parterres de broderie*), фігурні клумби з виразним орнаментом з низьких рослин, які служили гармонійним доповненням архітектурних прикрас фасадів і радували своїм примхливим візерунком при погляді з вікон будівлі (рис. 2).

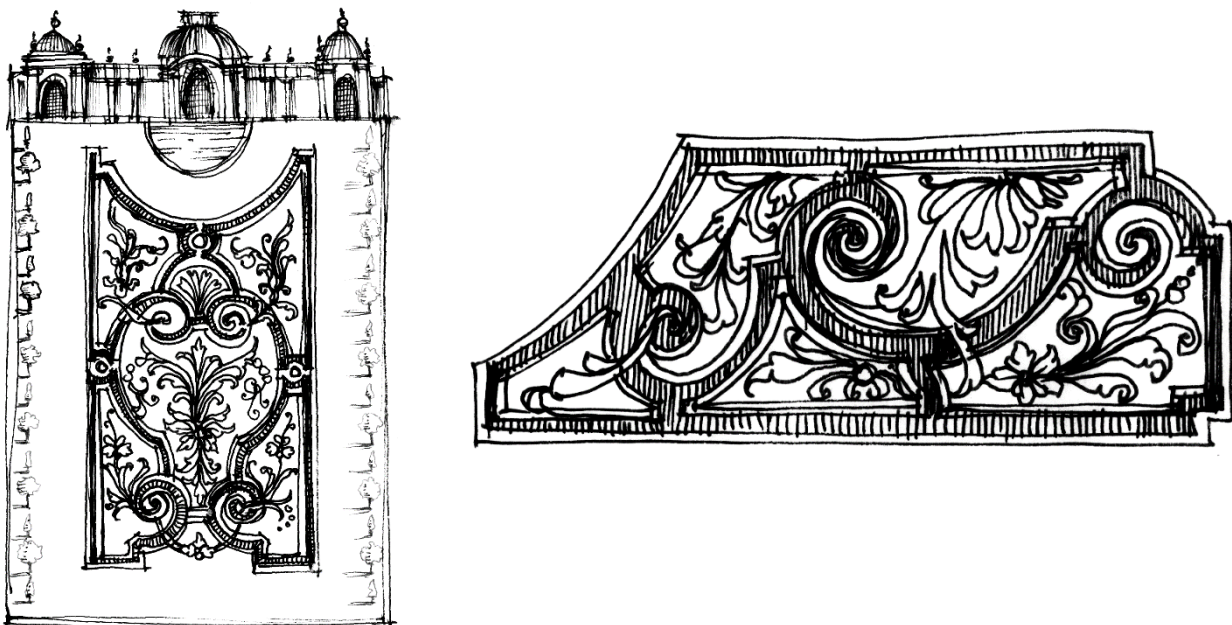

Рис. 2. Мереживний партер бродері*

*Примітка: * Малюнок автора*

Цей вид садового партеру зі складним малюнком, виконаним з матеріалів, зазвичай на тлі піску (або інших «мертвих» матеріалів) нагадував вишивку «бродері». При цьому дуже часто складний візерунковий малюнок з паркетів інтер'єрів будівель переносився в малюнок партерів в садах та парках.

Особливим видом мереживного партеру був набірно-орнаментальний партер (рис. 3). В ньому з поверхнями стриженого газону поєднувалася товчена черепиця. Наборно-орнаментальні партери були зазвичай візерункової форми із живописною композицією всередині, котра формувалася різноманітними квітами, газонною травою, мертвими матеріалами та частково оточувалася рабатками або бордюрами [4].

Англійський партер виступав різновидом класичного садового партеру, що відрізнявся відносно простим малюнком, виконаним за допомогою газону та піску (рис. 4).

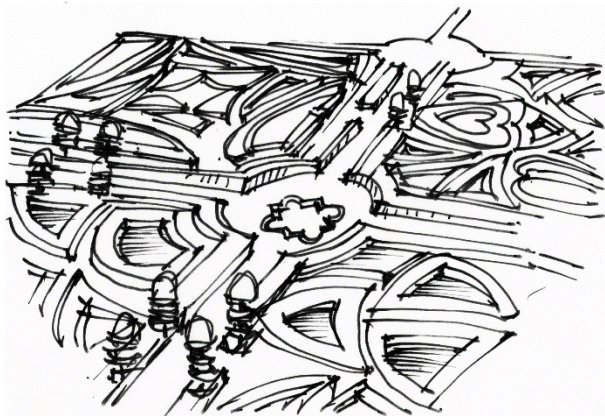

Рис. 3. Наборно-орнаментальний партер*

*Примітка: * Малюнок автора*

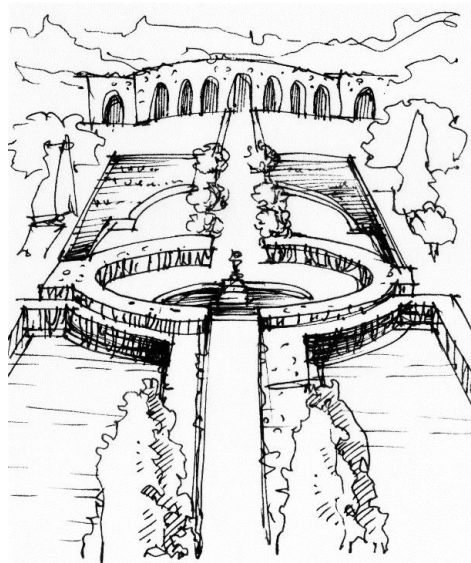

Рис. 4. Англійський партер*

Партери великих парків часто доповнювалися водоймами, які називалися водними партерами: із басейном (низкою басейнів), ставом, озером (рис. 5). Водний партер ландшафтного архітектора Андре Ленотра справив справжню революцію у садово-парковому мистецтві. Вперше такий прийом він використав у Во-ле-Виконт, садибі Ніколя Фуке, одного з найбагатших і найвпливовіших людей Франції, а трохи згодом повторив в Версалі, резиденції Людовика XIV.

Існує також такий вид партерів, як розрізний (рис. 6).

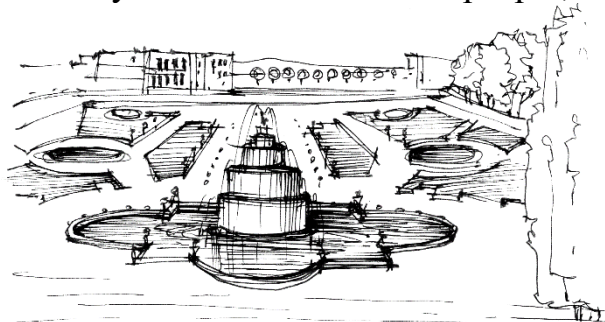

Рис. 5. Водний партер*

*Примітка: * Малюнок автора*

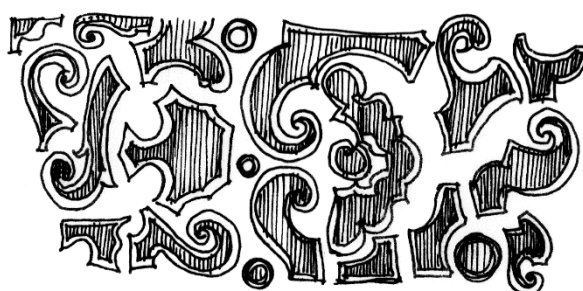

Рис. 6. Розрізний партер*

Це – обрамлений стриженним буксом (самшитом) парковий партер, малюнок якого створюють квіти на піщаному тлі. Він складає дивне враження, ніби-то він вирізаний ножицями [5].

Окрім класифікації партерів за матеріалами, існує їхня певна класифікація стосовно співвідношення партеру по висоті до рівня садової доріжки. То ж існують класичні партери, всі види яких ми перерахували попередньо (рис. 7).

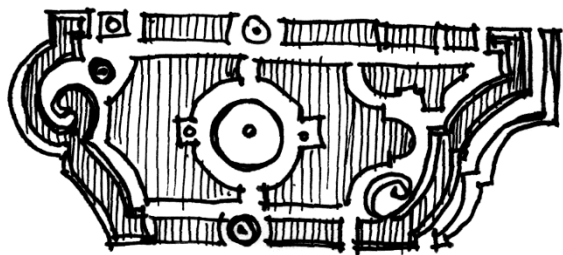

Рис. 7. Класичні партери*

*Примітка: * Малюнок автора*

Вони знаходяться в одному рівні з доріжками в парках. А нижче рівня доріжки розташовується такий вид партерів, як буленгрін. Буленгрін (від англ. bowling green – зелений лужок) – знижена відносно загального рівня частина партеру («коритце в партері»), газон спортивного типу у вигляді заглибленого в ґрунт прямокутника з пологими укосами (рис. 8).

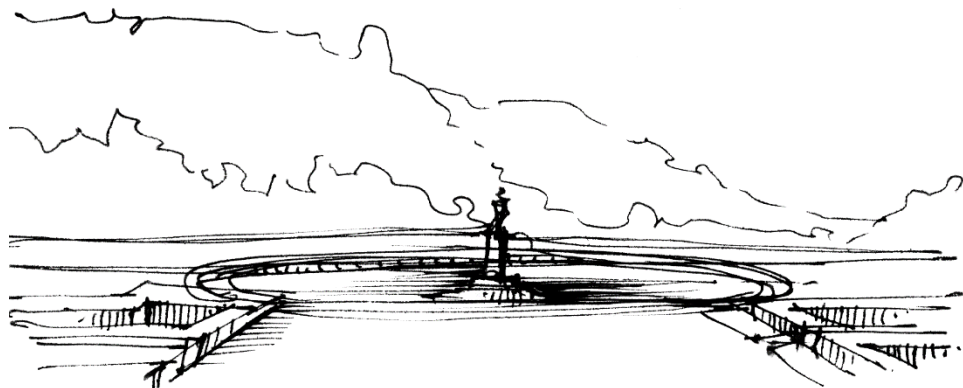

Рис. 8. Буленгрін

*Примітка: * Малюнок автора*

Часто за контуром він обрамляється високими деревами, що посилює враження простору паркового пейзажу. Більш складно і парадно виглядає вертюгаден, вид партерів, які розташовуються вище рівня садових доріжок. Вертюгаден (від ісп. verdugo – лоза, прут) – невелике терасоване піднесення типу амфітеатру з напівкруглими опуклими сходами на тлі зеленої стриженої стінки (рис. 9). Він використовувався як сценічний майданчик або для розмежування та акцентування простору (наприклад, партера), прикрашався скульптурами, вазами, топіарними фігурами та ін.

В свою чергу складні малюнки партерів можна розподілити на ряд більш простих елементів, кожен з котрих має свою назву та візуальні особливості (рис. 10):

- аграф – стилізований рослинний мотив, що застосовувався в оформленні садових партерів XVII–XVIII ст., зазвичай мав вигляд пучка гілок, листя, пелюсток, що виходять з однієї точки, розташованої біля краю партеру;
- волюта – архітектурний мотив у формі спірального завитка з кружечком-«вічком» у центрі;

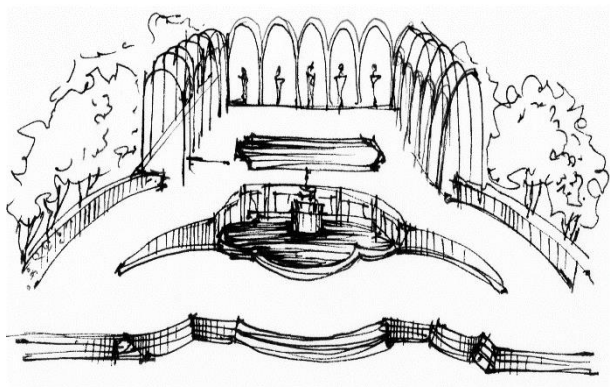

Рис. 9. Вертюгаден*

Примітка: * Малюнок автора

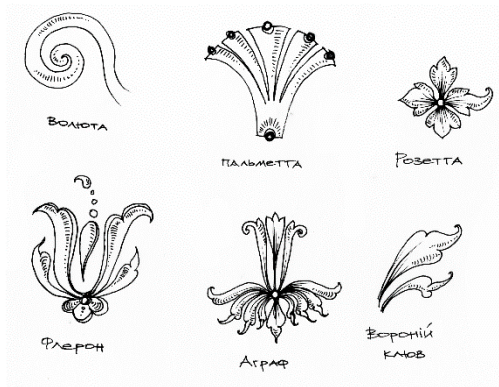

Рис. 10. Елементи садового партеру*

- вороній дзьоб – злегка вигнутий конусоподібний орнамент;
- зерна – невеликі округлі групи в орнаменті;
- пальметта – стилізований пальмовий лист;
- розетта – орнамент, що нагадує стилізовану квітку троянди;
- слізінки – ряд невеличких елементів, які поступово зменшуються в діаметрі і розташовуються навколо орнаментів;
- вусики – орнамент, що нагадує волюту, але більш тонкий;
- хрестоцвіт (флерон) – декоративна деталь, що завершує вимперги (високий декоративний гострокінцевий фронтон) та пінаклі (декоративні башточки) в архітектурі готики, має вигляд стилізованої квітки з хрестоподібними бічними відгалуженнями. У розміщенні елементів малюнка існували певні закономірності: гілки пальметт, розетт виходили з аграфів і волют, розташованих біля країв партеру, і з флеронів і картушів у середині, до основних елементів відносили аграф, волюту, вороній дзьоб, флерон, пальметту, розетту, до допоміжних – слізінки, вусики, зерна.

У Франції в епоху Ренесансу та Бароко плідно працювали теоретики та практики садово-паркового мистецтва. Так найцікавіші теоретичні праці залишив для нащадків Жак Молле. Він був творцем французького мереживного партеру. Один з його найпопулярніших трактатів називався «Садові орнаменти задоволення» (1651 р.). Він писав, що характерними елементами французьких садів є: 1) водні канали регулярної форми; 2) широка центральна алея, обсаджена 2–3 рядами кипарисів чи лип; 3) великі партери без дерев; 4) стрижені боскети та алеї, оформлені на перетині скульптурою та фонтанами. Молле класифікував квіткові рослини для партеру в саду по висоті (високі, середні та низькі). Для партерів він пропонував фіалки, нарциси, тюльпани а також різні трави. Молле рекомендував надавати партеру рельєфність і для цього: 1) звертати увагу на необхідність застосовувати буксус карликовий та крупнолистий; 2) застосовувати гальку, пісок, товчену цеглу та дрібне вугілля. Він створював незвичайні однотонні партери із різними відтінками зеленого кольору. Це досягалось шляхом спеціального підбору тіней. Молле вказував, що через три роки всі рослини треба замінити, інакше вони розростаються і порушують задум.

Особливою досягненням Молле стало те, що він створював композиції, які пов'язували між собою різні ділянки саду. Наприклад, розділивши сад на чотири частини, він створював центр у вигляді майданчика з фонтаном, тим самим з'єднавши всі частини в єдине ціле.

Видатним майстром садово-паркового мистецтва був і Жак Андруе де Серсо – творець садів при замках Валері та Верней. Серсо любив проектувати великі простори і висловлював думку, що вони надають «масштаб». Він оформляв такі простори партерами, басейнами та каналами, які влаштовував для декоративних цілей. Інший майстер і теоретик «зеленого зодчества» – Жан Боало, написав книгу у трьох томах про композицію, будівництво парків та догляд за їхньою рослинністю. Свої погляди на садово-паркове будівництво він перевіряв у парках Люксембургу та Версалю [4, 5].

Незважаючи на те, що в садово-парковому мистецтві Франція була фаворитом в XVII столітті, в XIX столітті при формуванні озеленення площ, парадних бульварів та відкритих територій перед громадськими будівлями все ще активно використовувалися французькі мотиви. Прикладом цього є Пале Рояль в Одесі. У 1841–1843 рр. за проектом архітектора Г. І. Торрічеллі, під керівництвом арх. К. О. Даллакві були побудовані торгові ряди Пале-Рояля (рис. 11).

Рис. 11. Загальний вигляд Пале Рояля в Одесі. Сер. XIX ст.

Створено великий двір і розбитий сад, авторство дизайну яких приписується графині Є. К. Воронцовій [9]. Сад з його партерами був створений у французькому, регулярному стилі. «Внутрішня площа перетинається перехресними від кута в кут, доріжками, обсадженими різними деревами, чагарниками, з довгастими клумбами, усіяними резедою та іншими квітами. Коли дерева розростуться і дадуть тінь, ці переходи будуть дуже приємні...» [10]. Загальна композиція партерів Пале Рояля уособлює захисний, статусний образ Сонця.

Один портик Театру опери та балету в Одесі виходить в Пале Рояль, а другий – на Театральну площу. Саме на Театральній площі, представленій естетичним середовищем для відпочинку, з клумбами, скульптурами та фонтаном, можна побачити дивовижний квітковий партер (рис. 12).

Рис. 12. Партер біля портика Оперного театру на Театральній площі в Одесі. Фото 2024 року.

Його центральну частину прикрашає зображення ліри. Ліра є символом числової гармонії, що лежить в основі Всесвіту, бо вона співвідноситься з сімома небесними сферами та планетами. В орфічних містеріях ліра – символ людини. Її корпус – тіло, струни – душа, а музикант – божественний Дух. Ліра виступала інструментом Аполлона, який отримав її в дар від Гермеса. Коли на парнаські свята збиралися боги та їхні супутники (німфи і музи, харити та фавни), Аполлон розважав їх грою на лірі, і не було йому рівних у цьому мистецтві [6, 7]. То ж в світі символіки ліра уособлювала музикальне та поетичне мистецтво та виступала, як символ мистецтва в цілому. То ж партери на Театральній площі біля Оперного театру підкреслюють головну ідею, яку відображає будівля театру – нести людям світло мистецтва [8].

Неподалік від Театральної площі розташовується Думська площа, звідки здійснюється вхід до Стамбульського парку. Майже одразу нас зустрічають парадні мереживні партери (рис. 13).

Рис. 13. Квітковий партер з зображенням червоних тюльпанів – символ любові та побратимства Одеси і Стамбулу. Фото 2017 року.

В них яскравими акцентами виступають зображення червоних тюльпанів. Квітка тюльпана з давніх часів уособлювала в Туреччині ідею любові та дружби. При цьому жовті тюльпани символізували саме дружню підтримку, а червоні несли в собі ідею пристрасного кохання. В Туреччині зазвичай тюльпани дарують, як побажання щастя [11]. Перші згадки про тюльпан зустрічаються до VI–VII століть в перських літературних творах. І називали там цю квітку «дюльбаш», від якого потім виникло слово «тюрбан» (головний убір мусульман). А потім уже від нього пішла назва квітки «тюльпан». Сама форма квітки нагадувала головний убір турка «туліпе», так назвали квітку європейці, які гостювали в Туреччині. До Туреччини тюльпани потрапили у XVI столітті, до палацу падишаха, де його розведенням та селекцією займалися наложниці гарему, створивши близько 300 сортів тюльпанів. Тюльпан вважався символом Османської імперії та прикрашав герби її правителів [12]. В партерах Стамбульського парку червоні тюльпани несуть символіку любові, високого статусу та визнання побратимства між Одесою та Стамбулом.

Висновки. 1. Партери за матеріалами та формами розподіляються на: мереживні партери (бродері), наборно-орнаментальні, розрізні, англійські, водні партери. Головними елементами мереживних партерів є: аграфи, волоти, вороній дзьоб, зерна, пальметти, розетти, сльозинки, вусики та флерони;

2. Головними теоретиками в садово-парковому мистецтві партерів у Франції періоду Абсолютизму були: Жак Молле (придумав мереживні партери бродері), Жак Андруе де Серсо (спеціаліст по створенню водних партерів) та Жан Боало (пріділяв особливу увагу різним видам квіткових партерів);

3. Партери, найбільш цікаві з точки зору символіки, розташовані в історичному центрі Одеси, – в Пале Роялі, на Театральній площі та в Стамбульському парку.

- Планувальна структура партерів Пале Роялю несе статусну та захисну символіку Сонця;

- Зображення ліри на партері Театральної площі біля Оперного театру уособлює світло мистецтва;

- Мереживні партери з червоними тюльпанами на схилах Стамбульського парку несуть ідею високого статусу, любові та побратимства між Одесою та Стамбулом.

У будь які часи партери надавали паркам атмосферу статусності та парадності. Вони максимально ефектно підкреслюють ідею парку в цілому, або підсвічують велике соціальне значення в житті міста окремих громадських будівель та споруд. Ця тенденція, яка розпочалася ще в XVII столітті, існує і сьогодні. Малюнки партерів виступають своєрідною візитною карткою парків і міста в цілому.

Література:

1. Campbell G. A. Short History of Gardens. Oxford University Press, 2017. 229 p.
2. Кучерявий В. П. Історія ландшафтної архітектури: підручник. Львів: Новий Світ-2000, 2018. 702 с.

3. Панченко Т. Ф. Теоретичні основи ландшафтної архітектури. КНУБА. Київ, 2021. 132 с.
4. Langley B. *New Principles of Gardening: Or, The Laying Out and Planting Parterres, Groves, Wildernesses, Labyrinths, Avenues, Parks &c.* London: A. Bettesworth and J. Batley in Pater-Noster Row, J. Pemberton in Fleetstreet, T. Bowles in St. Paul's Church-Yard, J. Clarke under the Royal Exchange, and J. Bowles at Mercer's Hall in Cheapside, 1728. 398 p. Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=cmpZAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
5. Remington V. *Painting Paradise: The Art of the Garden.* London: The Royal Collection Trust; Illustrated edition, 2015. 312 p.
6. Bruce-Mitford M. *Signs & Symbols. An Illustrated Guide to Their Origins and Meanings,* Dorling Kindersley, 2019. 352 p.
7. O'Donnell M., Airey R., CrazeI R. *Illustrated Encyclopedia of Signs, Symbols & Dream Interpretation,* Lorenz Books; Illustrated edition, 2022. 512 p.
8. Frutiger A. *Signs and Symbols. Their Design and Meaning.* 1928. 360 p.
9. Вайнер Д. І. Одеса. Ілюстрований путівник. Одеса: Комерційна друкарня Б. Сапожнікова, 1900. 97 с.
10. Губар О. І. Одеса: Пале-Рояль. Ілюстрація. альбом. Одеса, 2005. 92 с.
11. Кадуріна А. О. Символіка Стамбульського парку в Одесі. Схід та Захід. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва.* 2023. Вип. 102, Ч. 1. С. 116–126.
12. Sazak G. *Turkish Symbols. Reflections of Hun Period Turkish Motifs and Symbols in Art and Life,* Istanbul University Press, 2022. 283 p.

References:

1. Campbell, G. A. (2017). *Short History of Gardens.* Oxford University Press. 229 p. .
2. Kucheryavyi, V. P. (2018). *History of landscape architecture.* Lviv: Novyi Svit-2000. 702 p. [in Ukrainian].
3. Panchenko, T. F. (2021). *Theoretical foundations of landscape architecture.* Kyiv: KNUBA. 132 p. [in Ukrainian].
4. Langley, B. (1728). *New Principles of Gardening: Or, The Laying Out and Planting Parterres, Groves, Wildernesses, Labyrinths, Avenues, Parks &c.* London: A. Bettesworth and J. Batley in Pater-Noster Row, J. Pemberton in Fleetstreet, T. Bowles in St. Paul's Church-Yard, J. Clarke under the Royal Exchange, and J. Bowles at Mercer's Hall in Cheapside. 398 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=cmpZAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
5. Remington, V. (2015). *Painting Paradise: The Art of the Garden.* London: The Royal Collection Trust; Illustrated edition. 312 p.
6. Bruce-Mitford, M. (2019). *Signs & Symbols. An Illustrated Guide to Their Origins and Meanings,* Dorling Kindersley. 352 p.
7. O'Donnell, M., Airey, R., CrazeI, R. (2022). *Illustrated Encyclopedia of Signs, Symbols & Dream Interpretation,* Lorenz Books; Illustrated edition. 512 p.
8. Frutiger, A. (1928). *Signs and Symbols. Their Design and Meaning.* 360 p.
9. Vainer, D. I. (1900). *Odessa. Illustrated guide.* Odessa: Commercial printing house of B. Sapozhnikov. 97 p.

10. Gubar, O. I. (2005). Odesa: Palais Royal. Illustration. album. Odesa. 92 p.
11. Kadurina, A. O. (2023). Symbolism of the Istanbul Park in Odessa. East and West. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, 2023. no. 102, Part 1. pp. 116–126. [in Ukrainian].
12. Sazak G. (2022). Turkish Symbols. Reflections of Hun Period Turkish Motifs and Symbols in Art and Life, Istanbul University Press. 283 p.

Annotation

Kadurina A. O.

History of the development of parterres. Symbolism of parterres in Odessa parks.

Parterres are elements that have always represented the most ceremonial, representative zones of garden and park complexes. Parterres often create the first impression of a park. Today, there are many types of parterres, so it is important to study the history of their development and understand what symbolic load they carry. In particular, it is interesting to study how parterres emphasize the images of buildings and reflect important information links using the example of garden and park design of the compositional core of the center of historical cities, directly in Odessa.

A parterre is an area where ornamental plants are grown and make a pattern. This decorative composition, located on a horizontal plane, is made from plants (lawn grasses and low trimmed bushes) and loose or "dead" materials (sand, crushed birch charcoal, crushed tiles, broken glass, scale, etc.). Fountains, sculptures, potted plants, topiary, and flowers can be included in the parterre composition. A parterre flower garden is usually placed in the front area of the garden so that it attracts the eye with its brightness and originality. The simplest parterre flower garden can consist of a lawn with a flower border or a border edging it. A large area is required to create complex parterres. They are usually used to add a festive and pompous touch to houses that should reflect a high social status.

Parterres by materials and forms are divided into: lace parterres (broderes), inlaid-ornamental, cut, English, water parterres. The main elements of lace parterres are: agraffes, volutes, crow's beak, grains, palmettes, rosettes, teardrops, tendrils and fleurons. The main theorists in the garden and park art of parterres in France during the period of Absolutism were: Jacques Mollet (invented lace parterres broderes), Jacques Androuet de Cerceau (a specialist in creating water parterres) and Jean Boalo (paid special attention to different types of flower parterres). Parterres, the most interesting from the point of view of symbolism, are located in the historical center of Odessa - in the Palais Royal, on Theater Square and in the Istanbul Park. The planning structure of the parterres of the Palais Royal bears the status and protective symbolism of the Sun. The lacy parterres with red tulips on the slopes of the Istanbul Park convey the idea of high status, love and twinning between Odessa and Istanbul. At any time, parterres have given parks an atmosphere of status and grandeur. They most effectively emphasize the idea of the park as a whole or highlight the great social significance of individual public buildings and structures in the life of the city. This trend, which began in the 17th century, still exists today. Parterre drawings act as a kind of calling card for parks and the city as a whole.

Key words. *parterres, history, symbolism, classification, parks, Odessa, Palais Royal, Theater Square, Istanbul Park.*